

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Төлөкова Э.Т.

ТИЛ ИЛИМИНДЕ ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНИН КАЛЫПТАНЫШЫ

Төлөкова Э.Т.

РАЗВИТИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ В ЯЗЫКОВЕДЕНИИ

E.T. Tolokova

THE DEVELOPMENT OF LINGUA CULTURAL STUDIES IN LINGUISTICS

УДК: 811.512.141.

Макалада лингвомаданият таануу илиминин калыптануусуна жана аны изилдеген окумуштууларга байланыштуу маселелер илимий талдоого алынып, көздөн өткөрүлдү.

Негизги сөздөр: лингвомаданият таануу, улуттук дүйнө тааным, маданий мурас, концепт, тил менен маданияттын өз ара катышы.

В статье анализируются проблемы развития лингвокультуры и взгляды ученых, которые изучают эту науку.

Ключевые слова: лингвокультурология, национальное познание мира, культурное наследие, концепт, взаимосвязь языка и культуры.

The article deals with the scientific analyses of issues on the development of lingua cultural studies and the scientists who research it.

Key words: lingua cultural studies, national world visualization, cultural heritage, concept, the relationship between language and culture.

Киришүү. Учурда лингвомаданият таануу илими окумуштуулардын кызыгуусун арттырууда. Бул илимдин калыптануусуна байланыштуу маселелер окурмандарды кайдигер калтырбайт деген ойдобуз.

Лингвомаданият таануу илиминин келип чыгуу тарыхы жана аны изилдеген окумуштуулар. XIX к. Вильгельм фон Гумбольдт өзүнүн «О языке кави на острове Ява» аттуу эмгегинде биринчилерден болуп тил менен элдин мүнөзүнүн өз ара байланышына аныктама берип, лингвомаданият таануу илиминин келип чыгуусуна негиз салган. Окумуштуунун: «своеобразие языка влияет на сущность нации, поэтому тщательное изучение языка должно включать все, что история и философия связывают с внутренним миром человека» [5, 370–377-б.] деген идеясы бүткүл дүйнөгө тараган. Анын идеясынын жаңылыгы – тилдик формадан адамдын ойлоо, кабылдоо жөндөмүндөгү өзгөчөлүктү байкап, «тилде маданий маалымат жашайт» деген тыянакты чыгаргандыгында.

Россияда XIX кылымда А.А.Потебня «язык как деятельность» [11, 48-б.] деген идеяны өркүндөтүп, В.Гумбольдтун идеясын интерпретациялаган. XX к. ортосунда европалык неогумбольдчулар агымынын өкүлдөрү – Л.Вайсгербер, Х.Глинц, Х.Хольц В.Гумбольдтун идеясын өнүктүрүп, ой жүгүртүүнүн мазмуну менен ойдун логикалык түзүлүшү тилдин

түзүлүш өзгөчөлүгүнө көз каранды экендигин далилдөөгө аракет кылышкан. Л.Вайсгербер тилге «дүйнө элесинин вербалдашуусу» деген түшүнүктү киргизип: «дүйнө элесинин вербалдашуусу – дүйнө элесинин тилде чагылуусу жана анын таанып-билүү объектисине айлануу процесси» [2, 129–130;154-б.], – деп аныктаган. XIX к. аягы XX к. башында В.Гумбольдтун окуусун уланткан лингвисттер – У.Д.Уитни, Д.У.Пауэлл, Ф.Боас, Э.Сепир жана Б.Л.Уорф болгон. Э.Сепир, Б.Л.Уорф түндүк америкалык индеецтердин тилдерин изилдөө менен, тил категориясынын ой жүгүртүүгө тийгизген таасирин аныктап: «Тил таанып-билүү процессинде маанилүү роль ойнойт» деген гипотезаны айтышкан [15, 40–47-б.].

XX к. соңунда «тил менен маданият тыгыз байланыштуу, тил маданият менен бирге өнүгүп, аны чагылдырат» деген постулат жаралып, ошол идеянын негизинде XIX–XX кк.дагы философиялык жана лингвистикалык теориялардын өнүгүшүнүн мыйзамченемдүү натыйжасы катары XX к. 90-жылдарында лингвистикада лингвомаданият таануу илими пайда болгон. «Лингвокультурология» деген терминди В.Н.Телия жетектеген фразеологиялык мектептин изилдөөчүлөрү Ю.С.Степанов, А.Д.Арутюнова, В.В.Воробьев, В.Шаклеин, В.А.Масловалар негиздешкен. Ю.С.Степанов өзүнүн «Константы: Словарь русской культуры» аттуу эмгегинде орус тилиндеги концепттерди иликтөөгө алган [12, 61-б.]. Н.Д.Арутюнова «Язык и мир человека» аттуу эмгегинде ар улутка, ар кыл мезгилге мүнөздүү тексттерден алынган универсалдуу маданий терминдерди изилдеген [3, 119-б.]. В.Н. Телиянын жана анын мектебинин изилдөө предмети фразеологизмдер болгон. Алар улуттук-маданий коннотацияларды сыпаттоо жолу менен менталитетке мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү аныкташкан [13, 84-б.]. Лингвомаданият таануу илимине байланыштуу маселелер көптөгөн илимий эмгектерде каралганы менен, бул илимдин методуна, предметине мүнөздүү маселелерге так аныктама бериле элек. Россияда жарык көргөн эмгектердин ичинен В.А.Маслованын «Лингвокультурология» [10] аттуу окуу китеби белгилүү эмгектердин катарына кирет. В.А.Маслова бул эмгегинде лингвомаданият таануу илиминин методологиялык базасына токтолуп, бул илим илимдер аралык мүнөзгө ээ экендигин баса

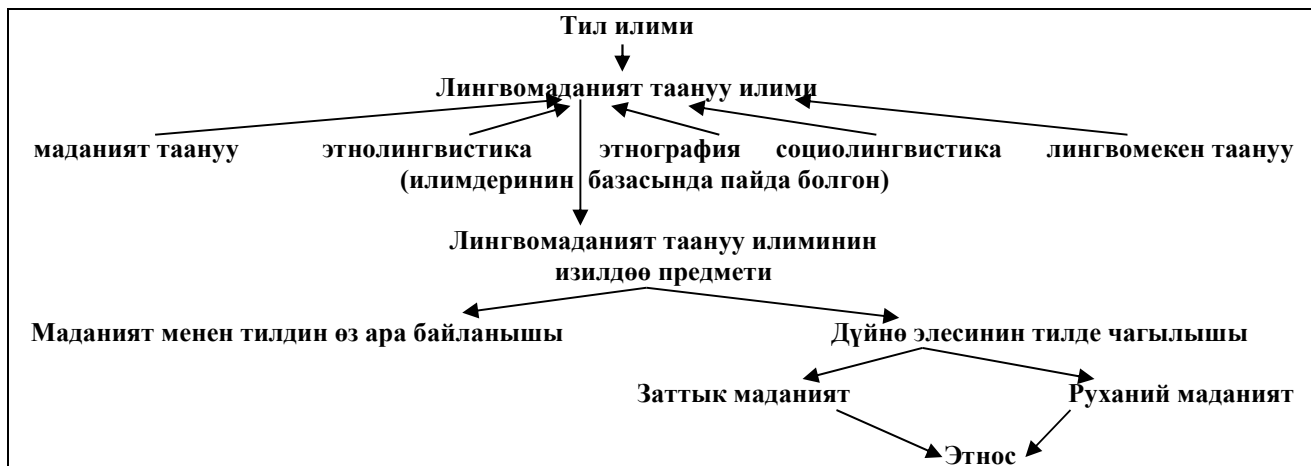
белгилеп: «Лингвомаданият таануу илими – лингвистика менен маданият таануу илиминин тогошуусунан келип чыккан бир лингвистикалык тармак» (Окумуштуу С.Ибрагимов да кыргыз тилинде ушундай аныктама берген [6, 20–32-б.]); «заманбап улуттук тилде калыптанган заттык жана руханий маданиятты изилдеген гуманитардык дисциплина»; «маданият таануу илими менен тил илиминин, этнолингвистика менен маданий антропология илимдеринин изилдөөлөрүн өзүнө камтыган илим-билимдин интегративдүү чөйрөсү» [10, 9–32-б.] деген аныктамаларды берген. Бирок В.А.Маслованын бул окуу китебинде да лингвомаданият таануу илиминин статусуна байланыштуу маселелер чечилбей калган. Автор *лингвомаданият таануу илиминин максаты* – тил бирдиктеринде маданият кандайча сакталып, чагылдырыларын анализдөө, *милдети* – тил концепттеринин түзүлүшүндө маданият канчалык деңгээлде катышарын аныктоо, – деп белгилеп, бул илимдин түшүнүктүк аппаратына кеңири токтолгон. [10, 35-б.]т Орус окумуштуусу В.В.Воробьев өзүнүн «Лингвокультурология: теория и методы» аттуу эмгегинде лингвомаданият таануу илиминин теориялык-методологиялык базасына токтолуп, кеп менен лингвокультуреманын айырмачылыгын аныктоодо А.А.Потебнянын «сөздүн алыскы // жакынкы мааниси» деген категориясына таянган [4, 34-б.]. В.В.Красных «Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология» аттуу эмгегинде: «Лингвомаданият таануу илими – маданияттын тилде чагылышын улуттук дүйнө тааным, тилдик андоо, менталдык-лингвистикалык өзгөчөлүктүн чегинде комплекстүү изилдөөчү илим» [9, 18–22-б.], – деп белгилеп, *лингвокогнитивдик ыкманы колдонуу* аркылуу лингвомаданият таануу илиминин өзгөчөлүгүн кеңири ачууга боло тургандыгын белгилеген.

Волгоград мектебинин окумуштуулар жамааты да лингвомаданият таануу илиминин маселелеринин үстүндө иштеген. В.И.Карасик лингвомаданият таануу илимин: «Тил менен маданияттын өз ара катышын жана алардын бири-бирине тийгизген таасирин изилдеген илимий билимдин комплекстүү чөйрөсү» [7, 103–121-б.], – деп карап, *маданий*

концептти лингвомаданият таануу илиминин негизги изилдөө бирдиги, ал эми *болмуштуу* изилдөө бирдигинин таянуучу негизи деп эсептеген. [7, 127–129-б.]. Е.И.Шейгал, В.А.Буряковская лингвомаданият таануунун изилдөө объектисин: «отдельные объекты концептуальной картины мира и их осмысление общественным сознанием и языком с точки зрения объекта отражения, одним из которых является этнос» [14, 9-б.], – деп аныктаган.

Кыргыз тили илиминде лингвомаданият таануу илими өз алдынча илимий тармак катары тааныла элек учурда эле айрым эмгектерде бул илимдин элементтери камтылып келген (Г.Жумакунова: «Манас эпосундагы тиричилик лексикасы» [1988], М.А.Юсупова: «Киргизские народные термины материальной культуры (на материале ворсового и безворсового ткачества и войлочных изделий)» [1988], Н.К.Маражапова: «Азыркы кыргыз тилиндеги үй тиричилик лексикасынын түзүлүшү жана семантикасы» [2003], А.А.Жапанов: «Кыргыз тилинин тамак-аш лексикасы» [2004] ж.б.). Ал эми С.Ибрагимовдун «Лингвокультурология – тилдик маданият таануу» аттуу окуу китебин кыргыз тилиндеги лингвомаданият таануу илими боюнча жазылган алгылктуу эмгек десек болот. Мында С.Ибрагимов «Лингвокультурология» илиминин тарыхына, теориялык негиздерине токтолуп, тил менен маданияттын карым-катышына, тилдик категориялар менен маданий концепттердин өз ара мамилесине байланыштуу маселелерди талдоого алып, тилдин фундаменталдык дагы бир кызматы – маданиятты жаратуунун, өнүктүрүүнүн, сактоонун, коомдон-коомго өткөрүп берүүнүн каражаты экендигин паремиялардын мисалында далилдеген [6]. С.Ибрагимов бул окуу куралын түзүүдө, негизинен, орус окумуштуусу В.А.Маслованын илимий теорияларына [10] аттуу окуу китебине таянган.

Татар окумуштуусу Н.Ф.Краев: «Лингвомаданият таануу илими көптөгөн илимдердин башын бириктирип, элдин тилиндеги маданий мурасты изилдерин» [8] төмөндөгүдөй схемада чагылдырган (1-табл.):

1-таблица, Н.Ф.Краев

Казак окумуштуулары (С.Кенжеахметулы, Ш.К.Жаркымбекова, Г.М.Алимжанова ж.б.) лингвомаданият таануу боюнча көптөгөн изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Алсак, Г.М.Алимжанова «Сопоставительная лингвокультурология: сущность, принципы, единицы» аттуу доктордук ишинде тил системасындагы лингвомаданий маалымат камтылган тил бирдиктерин: 1) улуттук жашоо-тиричиликтин материалдык-фактологиялык бөлүгүн түзгөн маданий тил бирдиктери; 2) улуттук менталитеттин иерархиялык баалуулугун чагылдырган аксиологиялык мүнөздөгү маданий тил бирдиктери; 3) улуттук кеп этикетине таандык маданий тил бирдиктери [1, 16-б.] деп, үч чоң топко бөлүп караган.

Ошентип, окумуштуулардын эмгектерин талдай келип: XIX–XX к.к. тил илиминин өнүгүшүнүн мыйзамченемдүү натыйжасы катары тил аркылуу элдин маданиятын изилдөө маселеси келип чыккан; окумуштуулардын лингвомаданият таанууга кызыгуусу – бул илимдин келечектүүлүгүн далилдейт; лингвомаданият таануу илиминин статусуна, предмет, методуна байланыштуу маселелер так аныктамага ээ боло элек, болгону, тилди маданият менен тыгыз байланышта изилдөө керек экендиги гана жалпы окумуштуулар тарабынан кабыл алынган, – деген тыянакка келүүгө болот.

Лингвомаданият таануу илими өз алдынча илимий тармак катары: тил концепттеринин жаралуусунда маданият канчалык деңгээлде роль ойнорун; «маданий түшүнүк» тилдик белгилердин кайсы маанисинде орун аларын; маданий маанилер сүйлөөчү жана угуучу тарабынан баамдалып, баамдалбастыгын жана ал сүйлөшүү стратегиясына кандай таасир тийгизерин; маданий концепттик чөйрө кандайча жараларын; бул илимге мүнөздүү негизги түшүнүктөрдү кандайча системалаштыруу мүмкүн экендигин чечүүсү зарыл. В.А.Маслованын пикири боюнча, бул илимде лингвистикалык, социологиялык, маданият таануу, этнографиялык мейкиндик, маданиятты лингвистикалык жактан реконструкциялоо методдорун колдонууга болот. Айрым материалды этнографиянын, когнитивдик лингвистиканын анализдөө методун колдонуп талдоого туура келет. Маданий маалымат тил бирдиктеринде көмүскө түрдө сакталгандыктан, психосоцио-маданият таануу экспериментин колдонуу да натыйжалуу. Лингвомаданият таанууда тил ээси үчүн баалуу

булак камтары саналган материалдар изилдөөгө алынууга тийиш [10, 34-б.]. В.А.Маслова лингвомаданият таануу илиминин изилдөө предметине: эквивалентсиз лексика менен лакуналар; 2) мифтештирилген маданий-тилдик бирдиктер; 3) тилдин паремиялык фонду; 4) тилдин фразеологиялык фонду; 5) символ, стереотип, эталондор; 6) тилдеги метафора жана образдар; 7) тилдин стилистикалык түзүлүшү; 8) сүйлөшүү адеби; 9) кеп этикети кирерин белгилеген [10, 12-30-б.]. Орус окумуштуулары В.А.Маслованын пикирин колдоп, бул багытта көптөгөн изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Кыргыз тил илиминде да лингвомаданият таануу багытында изилдөө иштери кеңири кулач жайды.

Колдонулган адабияттар:

1. Алимжанова Г.М. Сопоставительная лингвокультурология: сущность, принципы, единицы. Алматы, 2010.
2. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтак. и лекс.). М.: Наука, 1979.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Наука, 1999.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. М.: Изд.-во Рос.ун-т дружбы народов, 1997.
5. Гумбольдт В. фон. О языке кави на острове Ява [Текст] / В.фон Гумбольдт. М.: Наука, 1985.
6. Ибрагимов С. Лингвокультурология – тилдик маданият таануу. Бишкек, 2004.
7. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке. Волгогр.-Арханг., 1996.
8. Краев Н.Ф. Лингвокультурологический аспект в преподавании татарского языка русскоязычным учащимся [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.tisbi.ru/vestnik>, – 2004.
9. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология [Текст] / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
11. Потенба А.А. О мифическом значении некоторых поверий и обрядов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
12. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Шк. «Языки русской школы», 1997.
13. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. М.: Яз. рус. культуры, 1996.
14. Шейгал Е.И. Лингвокультурология: Языковая репрезентация этноса Волгоград: Логос, 2002.
15. Щетинин Л. М. Слова, имена, вещи. Ростов н/Д.: Ростов.ун-та, 1966.

Рецензент: д.филол.н., доцент Сагынбаева Б.